

myriobiblos

ΟΙΚΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ

Ἰωάννης Δ. Καραβιδόπουλος

Εἰσαγωγικά περὶ τῶν Ἀποκρύφων

Από το βιβλίο *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα*, τόμος α΄ *Απόκρυφα Ευαγγέλια*, Θεσσαλονίκη 1999, εκδόσεις Πουρναρά

«Απόκρυφα χριστιανικά κείμενα» -ή, σύμφωνα με άλλη επικρατούσα ονομασία, «Απόκρυφα της Καινής Διαθήκης», κατ' αντιδιαστολή προς τα «Απόκρυφα της Παλαιάς Διαθήκης» - ονομάζονται διάφορα ανώνυμα ή ψευδεπίγραφα χριστιανικά κείμενα, γραμμένα απο τον 2ο μ.Χ. αιώνα και εξής, που δεν συμπεριλαμβάνονται στον 'κανόνα' της Κ.Δ. αλλά αναγινώσκονται απλώς ή απορρίπτονται απο τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς των πρώτων αιώνων Σχετίζονται όμως με την Κ.Δ. (και έτσι εξηγείται η επικρατούσα ονομασία τους) τόσο από πλευράς φιλολογικού είδους (είναι Ευαγγέλια, Πράξεις, Επιστολές, Αποκαλύψεις, αλλά και Διάλογοι, Ερωτήσεις, κ.ά.π.) όσο και από πλευράς περιεχομένου, διότι τα κείμενα αυτά αναφέρονται σε γεγονότα ή πρόσωπα που περιέχονται στην Κ.Δ., συνήθως τροποποιώντας τα, ή βρίσκονται στην προέκταση αυτών.

Ο όρος «απόκρυφος» σημαίνει αρχικά αυτό που είναι κρυμμένο και φυλαγμένο προσεκτικά. Στην προς Κολοσσαείς επιστολή λέγεται ότι στον Χριστό «εισὶ πάντες οι θησαυροὶ της σοφίας και γνώσεως *απόκρυφοι*" (2,3), που σημαίνει ότι οι θησαυροὶ αυτοὶ εἶναι κρυμμένοι στον Χριστό, όχι για να μην φανερωθούν στους ανθρώπους, αλλά ότι εἶναι φυλαγμένοι με μοναδικό τρόπο

σαν σε 'θησαυροφυλάκιο' από το οποίο αντλεί ο πιστός. Ο όρος δεν ήταν αρχικά μονοσήμαντος. Σε ορισμένους κύκλους αιρετικών, που χρησιμοποιούσαν ένα ή μερικά από αυτά τα κείμενα, ο όρος είχε θετική έννοια και δήλωνε τα βιβλία που ήταν προφυλαγμένα από την κοινή χρήση εξαιτίας του βάθους των νοημάτων τους που δεν μπορούσε να συλλάβει ο κοινός αναγνώστης. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς όμως χρησιμοποιούσαν τον ίδιο όρο με αρνητική έννοια, για να δηλώσουν βιβλία αμφίβολης αξίας και προέλευσης και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις αιρετικά, και τα κατονόμαζαν σε λίστες που διασώθηκαν. Με τη δεύτερη αυτή έννοια επικράτησε ο όρος 'απόκρυφα' στην εκκλησιαστική και θεολογική γλώσσα. Θα δούμε στη συνέχεια ότι με το πέρασμα των αιώνων διαπιστώθηκε ότι δεν είναι όλα τα διασωθέντα απόκρυφα αιρετικά.

Ποιά ήταν τα αίτια που οδήγησαν στην παραγωγή αυτής της απόκρυφης φιλολογίας; 1) Πρώτα πρώτα η ευσεβής φαντασία ορισμένων αγνώστων συγγραφέων, που απέδωσαν τα έργα τους σε γνωστά πρόσωπα της εκκλησίας, θέλησε να καλύψει τα 'κενά' της Κ.Δ., ιδιαίτερα της ζωής του Ιησού και της Παναγίας καθώς και των Αποστόλων, με στόχο μερικές φορές απολογητικό. Η πληροφορία του Ιω 20,30 «πολλά μεν ουν και άλλα σημεία εποίησεν ο Ιησούς ... α ουκ έστιν γεγραμμένα εν τω βιβλίω τούτω» ήταν ένα επαρκές βιβλικό έρεισμα για τους αποκρυφογράφους. Ορισμένα άλλα χωρία αποτέλεσαν επίσης έναυσμα για τη συγγραφή κάποιου κειμένου. Π.χ. η πληροφορία του Β' Κορ 12,2 («οίδα άνθρωπον...αρπαγέντα έως τρίτον ουρανόν...και ήκουσεν άρρητα ρήματα α ουκ εξόν άνθρωπω λαλήσαι») προκάλεσε την αποκρυφη Αποκάλυψη Παύλου.

Πολλές φορές δευτερεύοντα ή ανώνυμα πρόσωπα της Κ.Δ. αναφέρονται με συγκεκριμένο όνομα στα Απόκρυφα -όνομα που επικράτησε στην παράδοση της εκκλησίας, κυρίως στη λειτουργική- και γίνονται πρωταγωνιστές ή διαδραματίζουν ένα πιο σημαντικό ρόλο σ'αυτά. Ο ανώνυμος εκατόνταρχος της σταύρωσης παραδίδεται στα Απόκρυφα με το όνομα Λογγίνος (και έτσι είναι γνωστός στα Συναξάρια και τη λοιπή παράδοση), οι τρεις μάγοι

φέρουν τα ονόματα Γασπάρ, Βαλτάσαρ και Μελχιώρ, οι δύο ληστές ονομάζονται Γέστας και Δυσμάς (ή Δημάς), η αιμορροούσα γυναίκα Βερονίκη κ.λπ. Συνήθως παρουσιάζονται μυθώδεις και φανταστικές διηγήσεις για περιόδους της ζωής του Ιησού, για τις οποίες δεν υπάρχουν πληροφορίες στα ευαγγέλια. Έτσι π.χ. γίνεται λόγος για τη γέννηση και την παιδική ηλικία της Παναγίας, για τα θαύματα της παιδικής ηλικίας του Ιησού, για τη φυγή στην Αίγυπτο και την εκεί κατάρρευση των ειδώλων, την κάθοδο στον Άδη και τα εκεί συμβάντα, την Ανάσταση, την ιεραποστολική δραστηριότητα των αποστόλων σε διάφορα μέρη του κόσμου κ.ά.π.

2) Η απόκρυφη φιλολογία έγινε αμέσως το όχημα και το μέσο για τη διατύπωση και τη διάδοση αιρετικών διδασκαλιών. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, ιδιαίτερα των πρώτων αιώνων, κάνουν λόγο για απόκρυφες, γραφές που διατείνονται ότι κατέχουν οι διάφορες ομάδες αιρετικών και ιδίως οι Γνωστικοί, με τις οποίες παρασύρουν τους ανύποπτους και αγράμματους χριστιανούς. Ο Ειρηναίος π.χ. αναφερόμενος στους Γνωστικούς λέγει ότι έχουν «αμύθητον πλήθος αποκρύφων και νόθων γραφών, ας αυτοί έπλασαν» και τις οποίες «παρεισφέρουσιν εις κατάπληξιν των ανοήτων και τα της αλήθειας μη επισταμένων γράμματα» (Έλεγχος Α΄20). Εννοεί άραγε τα γνωστά σήμερα Αποκρυφα;

Για 'βίβλους αποκρύφους' των αιρετικών κάνει λόγο και ο Κλήμης Αλεξανδρεύς (Στρωματεείς Α΄15. Γ΄4), ο δε Ωριγένης, σχολιάζοντας τον πρόλογο του κατά Λουκάν ευαγγελίου «επειδήπερ πολλοί επεχείρησαν...», με τους πολλούς εννοεί τους αποκρυφογράφους που 'επεχείρησαν' αλλά δεν μπόρεσαν να γράψουν 'ευαγγέλια', γιατί έγραψαν 'χωρίς χαρίσματος' (Ομιλ. Α΄εις Λουκάν). ως παραδείγματα αναφέρει το Ευαγγέλιο των Δώδεκα, το κατά Αιγυπτίους, το κατά Βασιλείδην, κατά Θωμάν, κατά Μαθθίαν «και άλλα πλείονα». Ωστόσο, κάποιες πληροφορίες για το μαρτυρικό θάνατο του Ησαΐα λέγει ότι τις αντλεί από απόκρυφο κείμενο (Επιστ. Προς Αφρικανόν 11,65), επίσης και για το φόνο του Ζαχαρία μεταξύ του ναού και του θυσιαστηρίου (Εις Ματθ 10,18). Ο ιστορικός Ευσέβιος, αναφερόμενος στις συζητήσεις για τον κανόνα

της Κ.Δ., διακρίνει τα βιβλία σε 'ομολογούμενα', 'αντιλεγόμενα', 'νόθα' και 'αιρετικά'. Στις δύο τελευταίες ομάδες απαριθμεί ορισμένα από τα γνωστά σήμερα απόκρυφα κείμενα (Εκκλ. Ιστ. Γ' 25).

Επανειλημμένα αναφέρεται σε αιρετικούς που χρησιμοποιούν απόκρυφα κείμενα ο Επιφάνιος (Πανάριον 26,5. 30,3. 34,18. 40,2. 45,4. 47,1. 55,362,2 κ.ά.). Στο έργο 'Σύνοψις επίτομος της θείας Γραφής' που αποδίδεται στο Μ.Αθανάσιο (PG 28, 432 B) αναφέρονται οι Περίοδοι Πέτρου, Ιωάννου, Θωμά, το Ευαγγέλιο κατά Θωμάν, η Διδαχή Αποστόλων και τα Κλημέντια, και χαρακτηρίζονται ως 'νόθα και απόβλητα', που δεν περιέχουν τίποτε το 'έγκριτον και επωφελές'. Πλήρης κατάλογος των αποκρύφων δεν σώζεται απο κανένα εκκλησιαστικό συγγραφέα. Οι κάποιοι ελλιπείς κατάλογοι που σώζονται απο τους Τιμόθεο τον πρεσβύτερο, Ωριγένη, Μ.Αθανάσιο, Ευσέβιο, και αργότερα απο τον Νικηφόρο Πατριάρχη Κων/πόλεως κ.ά. καθώς και απο το Γελασιανό διάταγμα, επικαλύπτονται εν μέρει μεταξύ τους ή περιέχουν ονομασίες που δεν ανταποκρίνονται σε κανένα από τα γνωστά σήμερα Απόκρυφα.

Για τον αιρετικό ή όχι χαρακτήρα ορισμένων αποκρύφων (π.χ. τον κατά Πέτρον ευαγγελίου) γίνονται συζητήσεις σήμερα στην έρευνα. Πράγματι τα απόκρυφα κείμενα έχουν μια πολύπλοκη ιστορία, είτε διότι όντας αιρετικά υπέστησαν επεξεργασία απο ορθόδοξο χέρι, είτε διότι άλλα, αντίστροφα, όντας αρχικά ορθόδοξα, έτυχαν επεξεργασίας απο αιρετικούς, που πρόσθεσαν δικές τους διδασκαλίες. Επίσης πολύπλοκη είναι και η ιστορία της χειρόγραφης παράδοσης τους. Συμβαίνει μερικές φορές μια αρχαία μετάφραση ενός ελληνικού πρωτοτύπου να είναι εκτενέστερη ή συντομότερη του πρωτοτύπου. Κι ακόμα ορισμένα απόκρυφα σώζονται σε χειρόγραφα που δεν συμφωνούν πάντα μεταξύ τους σε όλα τα σημεία. Σε κάποιες περιπτώσεις σώζεται ένα απόκρυφο κείμενο σε μια εκτενή μορφή και σε μια συντομότερη. Άλλοτε, η λατινική μετάφραση ενός ελληνικού πρωτοτύπου είναι εκτενέστερη ή, σε άλλες περιπτώσεις συντομότερη. Αρκετά σώζονται στην ελληνική πρωτότυπή τους γλώσσα, αλλά και σε αρχαίες μεταφράσεις (λατινικές,

κοπτικές, συριακές, αιθιοπικές, αρμενικές κ.λ.π.). Μερικά διατηρούνται μόνο σε αυτές τις μεταφράσεις.

Στη διάρκεια των αιώνων τα απόκρυφα κείμενα έτυχαν διαφορετικής αντιμετώπισης: Άλλοτε καταδικάστηκαν απο την Εκκλησία (ιδιαίτερα στη Δύση), άλλοτε τροφοδότησαν τη λαϊκή ευσέβεια ή ενέπνευσαν έργα τέχνης. Η βυζαντινή τέχνη έχει σκηνές που η προέλευσή τους βρίσκεται στα Απόκρυφα. Αρκεί να αναφέρουμε εδώ για παράδειγμα τα ψηφιδωτά του νάρθηκα της Μονής της χώρας στην Κωνσταντινούπολη και της εκκλησίας Santa Maria Maggiore στη Ρώμη, που είναι εμπνευσμένα απο το Πρωτευαγγέλιον Ιακώβου και περιέχουν σκηνές απο την παιδική ηλικία της Παναγίας. Επίσης τα εικονογραφικά θέματα του σπηλαίου ως τοπου γέννησης του Ιησού, της διάνοιξης του όρους για να σωθεί ο Ιωάννης ο Βαπτιστής απο τους στρατιώτες του Ηρώδη, κ.ά.π. αντλούνται από απόκρυφα κείμενα, τα οποία βέβαια με τη σειρά τους μπορεί να ενσωματώνουν πρωτοχριστιανικές παραδόσεις.

Τα Απόκρυφα προκάλεσαν κατά καιρούς το ενδιαφέρον της επιστήμης, ιδιαίτερα μάλιστα στην εποχή μας. Ο J.Charlesworth (*The New Testament Apocrypha and Pseudepigrapha: A guide to publications*, 1987, 1-4) διακρίνει τις ακόλουθες φάσεις στο ενδιαφέρον της επιστήμης για τα κείμενα αυτά. Η πρώτη φάση συμπίπτει με τον Μεσαίωνα και την έξαρση του ενδιαφέροντος κυρίως για το Πρωτευαγγέλιο Ιακώβου. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται απο την αρνητική αξιολόγηση των Αποκρύφων σε σχέση με την υπεροχή των βιβλίων του κανόνα της Κ.Δ. και φθάνει μέχρι τον 18ο αιώνα με τη μνημειώδη έκδοση του J.A.Fabrizius, *Codex Apocryphus Novi Testamenti* (1703, ²1719). Η δεύτερη φάση, κατά το 19ο αιώνα, χαρακτηρίζεται από τη συνεχιζόμενη υποτίμηση των Αποκρύφων και την αντιμετώπισή τους ως νόθων κειμένων. Τα μεγάλα έργα αυτής της εποχής είναι το *Dictionnaire des Apocryphes*, του J.P. Migne (τομ. 1-2, 1856), και οι εκδόσεις του C.Tischendorf: *Acta Apostolorum Apocrypha* (1851), *Apocalypses Apocryphae* (1866) και *Evangelia Apocrypha* (1853). Η τρίτη φάση τοποθετείται στην αρχή του 20^{ου} αιώνα και

σηματοδοτείται με τη συλλογή των 'Αγράφων' από τον Resch και την ανακάλυψη των παπύρων της Οξυρυγχου. Βασικά έργα αυτής της εποχής είναι, πέρα από τις διάφορες εκδόσεις Λογίων της Οξυρύγχου, η πρώτη έκδοση του E. Hennecke, *Neutestamentliche Apocryphen* (1904), που επρόκειτο να γνωρίσει πολλές επανεκδόσεις μέχρι σήμερα σε συνεργασία με τον W.Schneemelcher, καθώς και η έκδοση του M.R.James, *The Apocryphal New Testament* (1924) που αναθεωρημένη και επεξεργασμένη έκδοσή της μας έδωσε πρόσφατα ο K.J.Elliott. Η τέταρτη φάση της έρευνας, κατά τον Charlesworth πάντοτε, που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αρχίζει στη δεκαετία του '60 και διακρίνεται για μια θετικότερη εκτίμηση των Αποκρύφων, εφόσον αυτά συνεξετάζονται τώρα παράλληλα προς τη λοιπή χριστιανική παραγωγή των πρώτων αιώνων ως ένα ρεύμα που συνυπάρχει με τα άλλα. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της νέας αυτής περιόδου είναι το πλήθος των επιστημονικών εργασιών που βλέπει διεθνώς το φως της δημοσιότητας, ο προγραμματισμός και η εν μέρει πραγματοποίηση ήδη κριτικών εκδόσεων.

Για την τέταρτη από τις περιόδους που διαπιστώνει ο παραπάνω ερευνητής, μπορούμε να προσθέσουμε τα εξής: Η έρευνα των Αποκρυφων προωθείται σήμερα από μια επιστημονική Εταιρεία που πρόσφατα ιδρύθηκε, την *Association pour l' Etude de la Littérature Apocryphe Chrétienne* (AELAC), με έδρα τη Λωζάννη και μέλη από πολλά άλλα πανεπιστήμια, κυρίως της Ευρώπης και της Αμερικής. Η Εταιρεία οργάνωσε το πρώτο διεθνές συνέδριο για τα Αποκρυφα τον Μάρτιο του 1995 στη Λωζάννη, εκδίδει το ετήσιο περιοδικό *Apocrypha* (μέχρι σήμερα 8 τόμοι), προγραμμάτισε και εν μέρει πραγματοποίησε κριτικές εκδόσεις Αποκρύφων στο *Corpus Scriptorum Christianorum - Series Apocryphorum* (εκδ. οίκος Brepols του Βελγίου) και άρχισε επίσης να εκδίδει σε γαλλική γλώσσα μια σειρά βιβλίων τσέπης με τα Απόκρυφα (σε μετάφραση και με σχόλια) για ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Παρόλον ότι τα Απόκρυφα δεν κομίζουν ουσιαστικά κανένα νέο στοιχείο στην χριστιανική αποκάλυψη και παρόλον ότι συγκρίνομενα προς τα κανονικά

Καινοδιαθηκικά κείμενα υπολείπονται σαφώς από πλευράς θεολογικής εμβάθυνσης στην ιστορία της θείας Οικονομίας, ιστορικών στοιχείων, πνευματικού πλούτου και ηθικού βάθους, μπορεί κανείς να δικαιολογήσει το ενδιαφέρον τόσο των παλαιότερων εποχών όσο και της σύγχρονης έρευνας γι' αυτά. Διασώζουν μερικά απο αυτά παραδόσεις στις οποίες στηρίζονται γιορτές της Εκκλησίας, όπως π.χ. το Γενέσιον, τα Εισόδια της Θεοτόκου, κ.ά.

Άλλωστε, πολλά από αυτά -που δεν προέρχονται απο αιρετικούς- έθρεψαν πολλές γενιές χριστιανών στη διάρκεια της ιστορίας, κι αν δεν βρέθηκαν ποτέ στο κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής, ζούσαν ωστόσο και ως προσφιλή λαϊκά αναγνώσματα επιδρούσαν στην περιφέρεια, η δε σιωπηρή περιφερειακή διαδρομή τους συχνά αναδύονταν εντονότερα προς το κέντρο και επηρέαζε την τέχνη, τη λατρεία, την ηθική οικοδομή, την απολογητική διάθεση.

Πριν τελειώσουμε αυτή τη σύντομη Εισαγωγή θέλουμε να σημειώσουμε οτι οι ονομασίες 'Απόκρυφα της Καινής Διαθήκης' ή 'Απόκρυφη Καινή Διαθήκη' είναι μάλλον ατυχείς. Προτιμούμε ως επιτυχέστερη την ονομασία 'Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα', που χρησιμοποιεί και η Εταιρεία για τη μελέτη των Αποκρύφων, διότι τα κείμενα αυτά παρόλο που από πλευράς φιλολογικών ειδών αναπαράγουν συνήθως, όπως ήδη είπαμε, τα φιλολογικά είδη της Κ.Δ. και βρίσκονται στην προέκταση των θεμάτων της, χρονικά απομακρύνονται απο αυτήν και καλύπτουν όλη των πρώτη χριστιανική χιλιετία, μερικά μάλιστα είναι ακόμη νεότερα.

Τα ελληνικά πρωτότυπα των Αποκρύφων, όσα σώζονται, μπορεί να τα βρει κανείς στις εκδόσεις που σημειώνουμε στην αμέσως παρακάτω Βιβλιογραφία καθώς και στον A.de Santos Otero (μονο τα Ευαγγέλια). Δεν συμπεριλαμβάνουμε στην παρούσα έκδοση τα Γνωστικά κείμενα που βρέθηκαν το 1946 στο Nag Hammadi της Αιγύπτου (βλ. Χριστιανικός Γνωστισμός. Τα κοπτικά κείμενα του Nag Hammadi στην Αίγυπτο, επιμέλεια Σ. Αγουρίδη, εκδ. Άρτος Ζωής, 1989), παρά μόνο ένα εξ

αυτών αντιπροσωπευτικό, το κατά Θωμάν ευαγγέλιο, που είναι διαφορετικό από το κατά Θωμάν της παδικής ηλικίας του Ιησού και περιέχει 114 λόγια αποδιδόμενα στον Ιησού.

ΘΗΣΑΥΡΟΣ
ΤΗΣ
ΚΑΙΝΗΣ
ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Πολυτονική γραμματοσειρά
Οἶκος τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ